

СЕМАНТИЧНИЙ ТА КОМУНІКАТИВНИЙ АСПЕКТИ МОЛИТВИ

Стаття присвячена вивченню семантичних та комунікативних ознак молитовного дискурсу. На підставі проаналізованих теоретичних джерел надано перелік основних екстралінгвістичних параметрів текстів молитов, які є типотворними й характерні для всіх молитовних текстів.

Ключові слова: *молитва, комунікативні ознаки, екстралінгвістичні параметри.*

Статья посвящена анализу семантических и коммуникативных признаков молитвенного дискурса. На основании проанализированных теоретических источников представлен перечень основных экстралингвистических параметров текстов молитв, являющихся типотворными и характерными для всех видов молитвенных текстов.

Ключевые слова: *молитва, коммуникативные признаки, экстралингвистические параметры.*

The paper is devoted to the study of the semantic and communicative aspects of the prayers. Basic extra linguistic parametres typical of all prayer texts are given in the present paper.

Key words: *prayer, communicative factors, extra linguistic parametres.*

У богословській літературі підкреслюється, що в основі молитви лежать особисті взаємовідносини між Богом і тим, що молиться. Молитва розглядається як знак богообразності людини, її високого достоїнства і одночасно як нагадування людині о її незначущості: “Из ничего я и ничего своего не имею — потому и прошу Бога о всем” [1: 159–160].

Однією з найважливіших семантичних ознак молитви у богословській літературі вважається каяття, бо “молитва наша есть по преимуществу покаянное прошение о прощении грехов” [1: 92]. Цей змістовний компонент актуалізується у молитвословії в двох планах: як вербальна констатація тим, що говорить своєї гріховності, і як осо-

бливий емоційний стан того, що молитися. В обох випадках створюється “покаянний настрій”, без якого молитва неможлива [2:14].

Багато настанов у молитві і описі молитви як процесу в богословській літературі свідчать про те, що обов’язковою умовою істинної молитви є не тільки і не стільки усне або письмове проговорювання тексту молитви, але й особливе почуття молитви, яким повинен проникатися той, що молитися, бо справжня молитва “всю силу свою заимствует от того, с каким настроением ее творят” [1: 32].

Почуття, якому навчають починаючих молитовні наставники, по суті містить опосередковане відношення до адресата речі (любов, вдячність, сподівання), або негативну самооцінку того, що говорить (наприклад, смирення — “сознание слабостей своих и недостатков, чувство сокрушения, унижения; раскаяние” [3:8]), або поєднання і того і іншого (наприклад, благоговення — “высшая степень почтительности, смесь страха и уважения, смирения и покорности” [3:25]).

У сучасній лінгвістичній літературі семантика молитовного тексту розглядається Н. Л. Мухелішвілі та Ю. А. Шрейдером у роботі “Семантика и ритм молитвы” [4]. Автори запропонували свій підхід до опису семантики молитви, котрий спрямовано не на виявлення смислових нюансів і алюзій тексту, а на фіксацію “ритмически повторяющихся семантических инвариантов в смысловых единицах, определяемых отдельными компонентами текста” [4: 45]. На думку дослідників, “глубинный смысл молитвы Господней можно интерпретировать как соединение в едином ритме прославления Бога человеком и (через это) освящение человека”, бо в цій молитві “утверждается и дисконттакт человека с беспредельно превосходящим его Богом-Отцом и отцовство Бога, то есть теснейшая связь человека с Богом” [4: 51, 45].

Ми думаємо, що семантичні ознаки молитви Господньої, яка дана Сином Божим через своїх апостолів всім віруючим і яка вважається головною молитвою християн, лежать в основі сутнісних семантичних ознак молитви взагалі. Судячи з цього, найважливішу семантичну ознаку молитви можна сформулювати як протиставлення Бога та людини. Воно усвідомлюється як протиставлення Творця та тварі, Вищого та нижчого, Досконалої і незначної, Духовної та гріховної, як вічна співвіднесеність світу Божественного та світу земного. В основі цього протиставлення лежить відношення людини до Всевишнього, сприйняття Спасителя як втілення Вищої гармонії та разом з тим розуміння та визнання власного убогства духовного, власної незначності та гріховності.

Але молитва є відношення не тільки людини до Божества, але й Божества до людини: у ній невидиме коло любові поєднує людину з Ним — Господом та Вчителем. Людина є у першу чергу безпосереднім творінням Бога, Його найулюбленішою дитиною, створеною за образом та подобою Бога, тому у молитві віруючий може не тільки прославляти Всевишнього та просити Його про милість, але й спілкуватися з Ним. Сама можливість такого спілкування відкривається завдяки богообразності самої людини, що творить молитву, “златой связью, соединяющей тварь с Творцом” [1: 161].

Сутнісні семантичні ознаки молитви знаходять відображення в її інтонаційно-звуковому строю, визначаючи основні принципи членування мовленнєвого потоку, мелодійне оформлення, закономірності ритмічної організації тексту молитви.

Відбір та функціонування різних мовних засобів у молитві визначаються функціонально-комунікативними особливостями цього різновиду духовної мови. При виявленні комунікативних ознак молитвослів'я ми зпиралися на класифікації, котрі пропонуються сучасними вченими для опису усного мовлення взагалі та усного публічного мовлення зокрема [5; 6]. В рамках цієї статті розглядаються комунікативні ознаки, що дозволяють розкрити як власно лінгвістичну структуру молитви, так і умови комунікації, в яких вона функціонує, а саме: вид мовлення, вид комунікації, типи співвідношень “той, що говорить — той, що слухає”, ступінь підготовленості мовлення.

По виду мовлення молитва являє собою монолог, якщо виходити з визначення терміна “монолог” як “мовлення однієї людини” традиційно протиставленого терміну “діалог”. Проте, підкреслюючи, що розуміння термінів “монолог” та “діалог”, що склалися в навчальній та науковій практиці, широко вживано, зафіксовано у дефініціях глумачних словників, ілюструється набором звичних прикладів, в цій роботі ми використовуємо терміни “монологічність” та “діалогічність” мовлення, не в усьому узгоджені в наукових публікаціях. Утворення термінів “монологічність” та “діалогічність” за допомогою суфіксу -ість дозволяє підійти до їх визначення з позицій, більш узагальнених та відвернутих від конкретного значення слів “монолог” та “діалог”.

Поняття “монологічність — діалогічність” розглядається нами у рамках категорії мовлення, яка характеризується набором ознак у плані змісту і набором моделей в плані вираження. Корелятивні відносини діалогічності та монологічності створюють єдину мовленнєву функціонально-семантичну категорію.

Такий підхід дозволяє стверджувати, що в молитовних тестах домінуючою є ознака діалогічності, яка знаходить вираження у направленості молитовного тексту на адресата.

В сучасній лінгвістичній літературі вид комунікації визнається однією з найважливіших ознак, що впливають на диференціацію різних жанрів мовлення. Молитва традиційно відноситься дослідниками до автокомунікації [7; 8; 4]. В нашій роботі ця точка зору не приймається. Ми вважаємо, що молитва функціонує в особливому типі комунікації, яку можна визначити як гіперкомунікація — “вище, через, по ту сторону”.

Відносини між тим, що говорить, та його партнером по комунікації проявляються в мовленні через зазначення статусу другого учасника спілкування. В лінгвістичній літературі ієрархія взаємовідносин “той, що говорить — той, що слухає” у тій або іншій ситуації мовлення строїться за шкалою, яка пропонує три основні позиції: 1) адресат залежить від волі того, що говорить; 2) той, що говорить, залежить від волі адресата; 3) між адресатом і тим, що говорить, немає залежності. В перших двох випадках мова йде про нерівноправні відносини, які передбачають ієрархію. Третя позиція виражає рівноправні відносини між учасниками комунікації. У молитві, безперечно, існує вертикаль, яка визначає відносини між тим, що говорить, і Тим, кому адресована молитва. Ці відносини визначаються як ієрархічні, нерівноправні, що знаходить відображення у мовленнєвій організації молитви та її звучанні.

За ступенем підготовленості мовлення молитва являє собою звукове втілення найчастіше зафіксованого тексту, тобто не говоріння, а читання. Разом з тим слід відмітити, що в літературі розрізняють молитви, що читаються, тобто ті, які читають за молитвословом, та молитви “свої з серця” [1: 205].

За даними сучасних дослідників, отриманими на матеріалі української, російської та англійської мов, читання має кілька акустичних параметрів, відрізняючих його від говоріння. Так, для читання відмічається більш чітка артикуляція, подрібнення мовленнєвого потоку на більш дрібні синтагми, широта тонального діапазону, більша, ніж в говорінні, інтенсивність та швидкість звучання, відсутність пауз хезитації, більша ритмічність.

Сутнісні характеристики молитви, які відображають її найважливіші змістові та формальні властивості, дозволяють провести комплексний аналіз і дати всебічний опис мовленнєвої організації молит-

ви як різновиду сучасного духовного мовлення, якому притаманні такі комунікативні ознаки.

Для молитовних текстів характерна **релігійна сфера комунікації**. Але, незважаючи на те, що основою є релігійна сфера, цей тип тексту може бути використаний також у естетичній, масовій та побутовій сферах комунікації.

Код спілкування характеризується як **усною**, так і **письмовою формами**. Тексти молитов будуються за певними моделями, володіють певними особливостями форми змісту, що повторюються. Більшість молитов зафіксовано у письмовому вигляді. За умов усної форми комунікації тексти молитов запам'ятовуються і, як правило, реконструюються у готовому вигляді. У деяких молитовних текстах, навпаки, міцний елемент разовості. “Наряду с каноническими молитвами возможны — у людей с экзальтированной религиозностью — и спонтанные, разовые молитвы со своей особой проникновенностью” [9: 99].

Соціально-рольові відносини між адресатом і адресантом у молитовних текстах можна охарактеризувати як **неформальну нерівність**, яка ґрунтується на авторитеті адресата, його всемогутності та всезнанні. Виходячи з вже наведеного раніше означення, адресатом в текстах-молитвах вступає надприродна особа (Бог). Окрім характеру спонування тексти-молитви відрізняються від інших підвидів апелятивних реквестивних текстів тим, що в його денотативному змісті присутній фрагмент паралельного, але осяжного розумом світу.

Фіксованість адресата у молитовних текстах може бути необов'язковою. В більшості молитов адресат чітко визначений — це Бог, до якого звертається молільник. Направляючою силою акту комунікації є адресант, який може бути як особою індивідуальною (коли молитва відтворюється конкретно особою від свого імені), так й колективною (представленою цілою групою осіб, які виступають від свого або чия-небудь імені).

Метою впливу текстів молитов є спонука адресата задовольнити бажання адресанта. **Домінуючий тип спонуки** в молитвах — спонука-благання.

Мовленнєвий акт благання вміщений в більш широкий директивний мовленнєвий акт з ілюктивним значенням прохання. Таким чином, благання містить у собі прагматичне значення прохання в цілому. Як диференціальна ознака благання деякими дослідниками називається пресупозиція небажання або неможливості виконання

адресатом дії, до якої він спонукається адресантом. Що стосується молитви, то в даному типі тексту людина звертається до Бога як до всемогутнього, як до вищої інстанції. Незважаючи на те, що Бог може все, він не завжди квапиться виконати прохання того, хто молиться. Отже, другою істотною прагматичною пресупозицією є прагнення мовця спонукати адресата відгукнутися на прохання й зробити певну дію.

Визначити характер реального впливу молитви на адресата і говорити про типи мовного реагування на отриманий стимул здається практично неможливим, хоча в теологічних джерелах зафіксовані деякі свідчення і переживання тих, хто моляться. Таким чином, тексти молитов характеризуються необлігаторністю виконання волевиявлення адресанта.

Ритуальні мовні дії молитви орієнтовані на емоційну домінанту психіки, на сугестивність, на віру. Не викликає сумніву, що, коли мовець намагається переконати в чомусь адресата, він насамперед звертається до його почуттів. Таким чином, **характер впливу** текстів молитов може бути визначений як **емоційний, сугестивний і магічний**.

Вище були перераховані екстралінгвістичні параметри текстів молитов, які є типотвірними й характерні для всіх молитовних текстів. В акті комунікації типологічні риси молитви реалізуються в конкретному мовному творі.

Отже, під молитовним текстом цілком доцільно розуміти апелятивний тип тексту, що вживається в релігійній сфері комунікації, звернений до Бога з метою спонукання його до виконання волевиявлення адресанта, а також/або з метою вираження почуттів віруючого (похвали, подяки, сповідання тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Искатель Непрестанной молитвы, или Сборник изречений и примеров из книг Священного Писания и сочинений богомудрых подвижников благочестия о непрестанной молитве. — М.: Правосл. Братство иконы “Неопалимая купина”, 1991. — 222 с.
2. Настольная книга священнослужителя: В 8 т. — М.: Изд-во Моск. Патриархии, 1985–1989. — Т.2. — 196 с.
3. Говоров А. В. Основной принцип церковной проповеди и вытекающий из него предмет и задачи церковного красноречия. — Казань, 1895. — 45с.
4. Мухелишвили Н. Л., Шрейдер Ю. А. Авто-коммуникация как необходимый компонент коммуникации // Научно-техническая информация. Сер. 2. Информационные процессы и системы. — 1997. — № 5. — С. 1–10.

5. Морозова Е. В. Особенности жанра современной христианской проповеди. Лингвостилистический аспект (на материале немецкого языка): Дис. ... канд. филол. наук. — М., 1998. — 180с.
6. Голанова Е. И. Устная публичная речь. Жанр публичной речи // Русский язык в его функционировании: Коммуникативно-прагматический аспект. — М.: Наука, 1993. — С. 137–157.
7. Лотман Ю. М. О двух моделях коммуникации в системе культуры // Труды по знаковым системам. Т. IV. — Тарту, 1973. — С. 227–243.
8. Арутюнова Н. Д. Фактор адресата // Изд. АН СССР, СЛЯ. — М., 1981. — Т. 40. — № 4. — С. 356–367.
9. Адмони В. Г. Система форм речевого высказывания / РАН Ин-т лингв. исслед. — СПб., 1994. — 153с.

Стаття надійшла до редакції 29.08.13